

Ija Ehrenburg:

AZ ÍRÓ MUNKÁJÁRÓL

A Známlja című folyóirat októberi számában jelent meg Ija Ehrenburg hatalmas tanulmánya „Az író munkájáról”. Ehrenburg tanulmányában abból indul ki, hogy egy fiatal leningrádi mérnök levélben megkérdezte tőle: Miért gyengébb, halványabb a mai szépirodalom az élettel, miért ábrázolták jobban a klasszikus írók a maguk korát.

A tanulmány két részletét közlök.

A leningrádi mérnök helyesen jegyezte meg, hogy szerzőink némely regénye vagy elbeszélése hidegen hagyja az olvasót. A kritikus ezt rendszerint a művészi forma gyöngeségével, hiányával magyarázza. Szerintem máshol van a baj.

Vannak íróink, akiknek művei megragadják az olvasót. Ezek az írók majdnem kivétel nélkül az írás mesterei. De azok a könyvek sincsenek okvetlenül rosszul megírva, amelyek hidegen hagyják az olvasót. Az utóbbi tíz évben a formai kultúra színvonala emelkedett — a közpertszerű regény vagy elbeszélés ma magasabb színvonalon mozog, mint egy közpertszerű mű a háború előtt.

Egyszer a régi, forradalomelőtti folyóiratok éviolyanai lapozgattam, át néztem a „Russzkoje Bogatszvo”, „Zurnal dja Vszeh”, „Szovremennij Min” néhány számát. Ebben az időben élt Csehov, Gorkij, Blok. Az ő műveik mellett a folyóiratok a közpertszerű szépirodás és költők tucatjainak írásait közölték — gyöngye, ügyetlen írásokat. Ha írói technikájukat egy közpertszerű szovjet íróval összehajlítjuk, akkor látjuk, hogy a mi íróink jobban írnak.

Az a fagyosság, amelyet leningrádi levelezőim egyes műveken érzett, véleményem szerint nem a forma gyöngeségéből, vagy legalábbis nem kizárólag a forma gyöngeségéből származik.

Mikor Lev Tolsztojt megkérdeztem, hogyan kell jól írni, két értékes tanácsot adott: az író sohasé írjon arról, ami őt magát nem érdekli; ha az író kitervezett egy könyvet, de nem megy a munka, akkor inkább mondjon le a szándékáról.

Az író nem műszer, amely gépiesen regisztrálja az eseményeket. Az író nem azért ír, mert tud írni, mert a Szovjet Írók Szövetségének tagja és esetleg megkérdezik, miért nem publikált semmit olyan hosszú ideje. Az író nem azért ír könyvet, mert meg kell keresnie a kenyerét. Az író azért ír, mert el kell mondania valamit az embereknek, amit csak ő tud, amit „beébegetett” a könyvébe, mert olyan emberek, dolgok, érzések látott meg, amelyeket le kell írnia. Így születnek a lélekbeli szakadt, szenvedélyes könyvek — ha vannak is bennük helyenként művészi hibák, az ilyen könyvek mindig megragadják az olvasót.

Ezért nem tudom megérteni azokat a kritikákat, akik így vádolnak egy-egy íróval: hisz ez nem író regényt a Volga—Don-csatornáról, a textiliparról vagy a békebarátról! Nem lenne helyesebb azt a másik író bírálói, aki könyvet írt, pedig erre nem vitte lelkéi kényszer, és nyugodtan eltekinthetett volna a könyv megírásához? A művészetben a statisztika nem azt a szerepet játssza, mint az ipari termelésben. Egy jó regény a valóságban többet ér száz rossznál.

A regények nem égne el, mint a szén, nem kopnak el, mint a lábbeli.

A lakatlan szigeten élő írónak a fejében születnek talán zavaros képek, de nem lenne hajtóerő, amely őt könyv írásra ösztökéli. Az író emberekről ír emberekről.

Marcel Proust, a francia regényíró parafraburkolatú szobában írta könyveit; ez a falburkolat nem engedett az semmiféle zajt. Az esztétik ezt gyakran eszményként emlegetik. Arról azonban megelégednek, hogy ugyanezt a Proust, mielőtt a parafraburkolatú szobába bezárkózt volna, az emberek között élt és pompás megfigyeléseket gyűjtött a francia nagyvilági társaság körében. Az igazi irodalom mindig a társadalmi élethez kapcsolódott — az írói elszigetelődésről, az „elefantcsontoronyról” szóló feceseg csak akkor kezdődött, amikor a polgári társadalom már rohadásnak indult, amikor a regényírók úgy érezték, hogy a világ lettára már lezárult, s hogy a valóságot álmok kell helyettesíteni. (Hozzátehetjük, hogy ezek az írói álmolások, éppúgy, mint minden ember álma, szintén a valóságot tükrözik, de torzíva).

A művész képzelete megvalósíthatja a jelenségek, az érzések, a cselekvések arányait, de bármely regény, még a fantasztikus és utópisztikus regény is a valóságon alapul. We'll marslakói vagy Capek számadarai az emberi társadalmat parodizálják. Cervantesnek tökéletesen ismernie kellett kortársait, hogy megalkossa a búsképi lovag fantasztikus képét. A valóság: a független művészet nincs és nem is lehet.

A társadalmi környezet határozza meg az író eszméit, érzelmeit, életét és munkáját; ettől a környezettől, a társadalomtól elszakítva az író alkotás elszárvul, elpusztul. Az orosz irodalom mindig a néphez kapcsolódott, talán még határozottabban mint a nyugati irodalom. Az orosz irodalomban igen kevés példa akad a pusztaságba való menekülésre — a Puskin utáni korszak néhány epigonja, gyenge költők és szépirodák meg néhány szimbolista költő pályája elején (a szimbolista köztük csak később megtalálták a kapcsolatot az életem élettel; ez különösen nyilvánvaló Alekszandr Blok kölészetében, aki a „Gyönyörű Hőgyöröl” írt versekkel kezdte, de a „Megtorlás”-on és az Oroszország-ról szóló költeményen keresztül eljutott „Tizenkettő” c. verséhez).

A szocialista társadalomban az író kapcsolata a néppel nemcsak fennáll, hanem tudatos is lett; az író munkáját néha úgy nevezik, hogy az a társadalmi megrendelés teljesítése. Egyes szerkesztők és kritikusok felfogásában azonban „társadalmi” jelző elsiklott; megmaradt a gyakorlatias hangzás „megrendelés” szó, amely azonban vajmi kevésbé illik az írói munkához. A forradalom előtti nehéz sora volt az írónak; Csehov leveleiben utalásokat találunk arra, hogy az újságok és folyóiratok egy-egy elbeszélést

rendeltek meg tőle. De még a legarcátlanabb szerkesztők sem merték volna előírni Csehovnak az elbeszélés témáját. Elképzelhető-e, hogy Tolsztojtól megrendelik az „Anna Kareninát” vagy Gorkijtől az „Anyát”?

Nem hiszem, hogy akadna olyan jellegű, minden iránt közömbös író, akinek a szájába kell rágni, hogy miről írjon. Es kinek kell az olyan könyv, amelyet nem az írói lelkesedés szül, hanem a folyóirat szerkesztőségétől jövő utasítás? S ha a szerző nem fogadja meg Tolsztoj tanácsát és oiyasmiről ír, ami sajátmagának nem szívügye, akkor a mű nem fogja az olvasót magával ragadni. Olyan könyv jön létre, amelyben — leningrádi levelezőim szavai szerint — minden megvan: a kezdet, a szerencsés végződés, a szabályos konfliktus, sőt még a cselszövény is — csak éppen szív nincs benne, s így még a leghálásabb olvasó lelkét sem képes gazdagítani.

A burzsoá ideológia védelmezői irányzatossággal vádolják a szovjet írókat és a Nyugat haladó íróit. Megnéztem egy francia szóárt és azt olvastam benne, hogy irányzatosság — „hajlandóság valami iránt”. Egészem természetesen, hogy az író — éppen úgy, mint minden ember — egyes dolgokat szeret, másokat gyűlöli. Ha valakiben különböző kortársaitól, az inkább az érzések hevesége semmint tompasága. Az egyik író az igazságosság, az érteleme, a testvériség felé hajlik; a másik a társadalmi egyenlőtlenségek, a sötétség, a nemzeti gőg felé, de igazi hajlamait a szellemi arisztokrácia, a valóságosság, a hazafiság kötöszébe öltözteti.

Dante átélte korá szenvedélyeit, résztvett a politikai harcban, sok versorát ennek a témának szentelte; az irányzatosság nem akadályozta, hanem elősegítette az „Isteni színjáték” megírását, amely most is magával ragad, bár a XIII. század viharai és pártvillongásai már régen elviharoztak.

Goya lefestette, amint Napoleon katonái halomra lövik a spanyol partizánokat — ez egyik legirányzatosabb és egyik legszebb kép a világ festészetében. Heven évvel később Edouard Manet, a nagy francia művész azt ábrázolta egyik képén, amint Miksa császár kivégzik a mexicói felkelőket. Lehet, hogy ennek a festménynek a témáját nem a heves állampolgári érzés, hanem a régi spanyol festészet, különösen a Goya iránti szeretet sugallta. Akárhogy is áll a dolog, Manet műve nem ragadja magáva az embert, bár a kiváló művész valamennyi festői érdeme megtalálható benne. Goya műve irányzatos volt — a festő gyűlölte az idegen csapásokat, a partizánok hősiességét dicsőítette. Manet érzéseivel nem gyagunk tisztában — lehet, hogy a felkelőkkel rokonszenvezett, lehet, hogy sajnálta Miksa császár. Az esemény ábrázolásánál nem ártotta el saját magatartását — ez a magyarázata a kép fagyosságának.

Brjusov fiatalokában kifejtette a „tiszta művészet” programját s szembeállította azt az irányzatossággal. Egyik helyen ezt írta: „Közel áll hozzám minden álom, drága nekem minden beszéd, verseim; valamennyi istennek ajánlom”. Ez a korai Brjusov, az „Utak és keresztutak” szerzője, nem ragadta magával az olvasót. A kritikusok azon vitákoztak, költő-e vagy nem; sokan azt állították, hogy nincs benne költői tehetség. Az én véleményem az, hogy Brjusovnak legalább annyi költői tehetsége volt, mint több más költőnek, akinek verseit az olvasó egész életét át szívében hordta. Az olvasók közömbösége a forradalomelőtti Brjusovval szemben azzal magyarázandó, hogy a költő közömbös volt az élet iránt — ez a magatartás nem jellemző, hanem esztétikai felfogásból fakadt. Aki valamennyi istennek áldoz, az egyben sem hisz — az az ember, aki azt mondja, hogy minden nőt szeret, egyiket sem szereti.

A múlt század nagy orosz írói nem riadtak vissza attól a szenvedélytől, amelyet most irányzatosságnak neveznek. Talán nem világos, melyik oldalal rokonszenvezett Tolsztoj, amikor az 1812-es év hadjáratait leírta? Kétkelődünk-e, mit szeret és mit gyűlölt az „Egy vadász feljegyzései”-nek szerzője? Szalikov-Scederín talán semleges ígyvekezett maradni abban a küzdelemben, amelyet az orosz nép vívott az orosz társadalom ostoba, becselene, érzéketlen felső rétegével?

Majakovszkij egész életműve irányzatos — az „Egyszerű, mint a bögés” c. kötetétől egészen a halála előtti írt versekig. Nemrég vita folyt ennek a nagy költőnek az alkotásáról. Oszintén megmondom, meglepődve olvastam a vitáról szóló beszámolókat. A felszólalók egyrésze azt tanácsolta a költőknek, írjanak úgy, ahogy Majakovszkij írt. (Ugy értem, hogy Majakovszkij-epigonnak lenni semmivel sem újabb és merészebb gondolat, mint Nyekraszovot utánozni). Mások ezt hangoztatták: nem számít, hogyan írt Majakovszkij, csak az fontos, hogy mit írt. Voltak, akik azt bizonygatták, hogy Majakovszkij egyáltalán nem úgy írt, mint ahogy valójában írt. A helyzet az, hogy Majakovszkij új formát teremtett az új tartalom számára, s hogy első kötetét szervesen kapcsolódni utolsó műveivel. Míg Burljuk szembeállította a futurizmus esztétikai irányzat volt, addig a fiatal Majakovszkij támadást látott benne a gyűlölt társadalom erkölcsé, filozófiájá, esztétikájá. A fegyver hatékonyságában kétkelhetünk, de nem a költő szívében, amely mindig telve volt nagysággal és szenvedéllyel.

Az író nem időtöltés céljából ír, nem is a dicsőség kedvéért; az embereknek akarja tölésébe, az életet emelkedettebbé tenni — a könyv számára erkölcsi fegyver ebben a harcban.

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a regényírónak ki kell lépnie a függöny elé és állandóan szájába kell rágni az olvasónak, hogyan látja a hősöket és az ábrázolt eseményeket. Az én szememben a regény irányzatossága az író szenvedélyében rejlik. Az író, akit ma

Örkény István:

ÍRÁS KÖZBEN

Mindig elcsodálkozom, hallván, hogy valaki „önkritikára” kívánja nevelni az írókat. Ugy hangzik ez, mintha azt követelné: Meg kell tanítani a polgári a fecskeket. Az, aki kevesli az íróban föllelhető önkritikát, valójában nem az önkritikát kevesli, hanem az érzékenységét, a hiúságot sokaj; két, egymással össze nem téveszthető fogalmat kever össze.

Az író önkritikára tanítani annyit, mint írni tanítani őt. Az író lenyének alapvető vonása, munkájának legalsó lépcsőfoka az önkritika. A minap a Lánchídról akartam írni néhány sort; ahhoz, hogy írhatok róla, össze kellett szedgetnem minden róla szóló emlékképet, végig-megmérgetnem a róla szóló élményanyagot. Budapestem születtem, itt életem életem javát; képzelhető, hogy a Lánchídról — legkedvesebb hídamról, félj-meddig szülővárosom jelképéről — kicsoda emlék-boglyákból kellett kihoznom egyikét számlaszálat. Hogy a százezerből melyik szálal húzom elő, kritikai munka, válogató tevékenysége az élmének, mely épp oly gépiesen végzi el ezt a műveletet, mint egy írót.

Ez hát az író önkritika legalsó lépcsőfoka, melynél persze tústént — és ugyanilyen gépies-séggel — magasabbra hágunk. Hisz az az anyag, melyet agyunk egy kis szakajtába gyűjtött — a sokból a kevés — még nem irodalom, csak nyersanyag; kö, melyben benne szunnyad a szobor. Öszlővér képezlek ezek, melyek ugródeszkák szolgálnak elemék szárnyalására, ürügy, alkalom arra, hogy szabad képzetlétsítésaink fonatát bontva látomással lágtítsuk ezt a Lánchíd-élményt, még hozzá olyan látomással, mely nem az én fejemben, hanem hősömében, Bónis Antal ötvenéves mérnök fejében született meg, s csak az ő fejében szülehetett meg, senki másában a kerek világban. Micsoda hatalmas válogató munka ez ismét, mennyivel nehezebb mint az előző volt! Ez már a mesterség próbája, itt válik el, ki milyen mustradarabot kalapál ki magából. A fény esebességénél is gyorsabban pattannak át a képek agyunkon; nem megalkudni, el nem hamarkodni, kivárni azt az egyet, az igazit — de kivárni, s megvárni, meglátni és lecsapni rá, s ekként, türellemmel és szívóssággal, a jószerenese és a műszak kegyes támogatásával, talán mégis tiéd lesz az a végleges es egyedülvaló metafora, melyől az olvasó felkiált: „Igaz, igaz! En is szóról szóra ugyazent érzélem, amikor átsétáltam a Lánchídon, csak nem tudtam ilyen jól kifejezni...”

Egy hasonlat születésénél bábakodtunk most; a művelet energia-szükségletét tekintve, az ember azt hinni fogja, az író lelhoitan roskad asztalára, mielőtt megírta a két pontot összekötő egyedül döviző állót. Szerencsére nem így van; e hasonlat az író munkájának csak szilánkjá, círájá a nagy egésznek — igaz, olyan círájá, mely nélkül az egész megszűnnék egész lenni. De nyilvánvaló, hogy amit e példán könnyű volt követni kicsinyben, azt követni lehet; bár bonyolultabb módon, a jellemábrázolás, a meszesdés, a helyzetek felépítésének és a mű megszerkesztésének munkájában is; mind-egyik a maga sajátos módján, rosta-művelet, melyben az író önkritika mondja ki a végleges „alkalmast” vagy „alkalmatlant”.

Minden művészen megrajzolt jellem, minden hitelen megírt párbeszéd; szemelvény. Az, hogy melyik jellemet s milyen kifejezéseket válogat ki az író az emberi sokadalomból; s e sokaság szökincseiből, az mint mondani szokás, „az író szuverén joga”. Valójában e jog; egy jómértékű automatizmus, mely a művész szervezetében úgy tevékenykedik, mint egy nélkülözhetetlen cenzor, aki, ha elenné piros ceruzáját, végeérhetetlen szóardattá dagasztatna egy rövid kis elbeszélést... De abban, hogy ez a cenzor-automata mit til le s mire mondja ki a „nihil obstat!”, abban már van szerepe az író szuverénitátnak, de van része az író osztály-tudatának, társadalmi és történelmi körülményeknek, a kritika szabályozó-szelep munkájának és az olvasó igényének is. Ennek okából az írói cenzura — vagy önkritika — változhatik, fejlődhetik; az író látóhatára tágulhat vagy szűkülhet, rányíthat az egész világra, vagy összehúzódhatik egy lyukas mogyoróból nyíló perspektívára.

Hasábbrendű eszmék lelkesítene, látja a társadalmi fejlődés újat látja, hogy egyes alakjai helyes irányban, életképesen fejlődnek, mások viszont helytelen úton járnak és kudarcra vannak kárhoztatva.

Az írói szenvedély nem jelent nálv, tehetetlen el fogottságot. Az író gyűlölheti a kapzsiságot, álnokságot és képmutatást, de a zsurgiori, a két-éltől jellemet vagy az álszentet nem fogja megfosztani az emberi vonásoktól. A világot nem lehet csak két színnel — fehérrel és feketevel — festeni. A gyűlölet, éppúgy mint a szeretet, élő, konkrét emberek, nem pedig elvont fogalmak felé irányul.

A történelmi folyamatok felismerése, az emberiség jövőjéről alkotott világos kép nem érikíti, hanem látítja a haladó ró látókörét. Nemrég jelent meg Franciaországban Robert Merle regénye: „A halál az én szakmám”. Az író egy fasiszta életlét mutatja be, aki egy „halál-tábor” parancsnoka lesz. A könyv jól van megírva, érdemei kétségtelenek — de az író nem tudta mindig élő embernek bemutatni a fasisztát, a regény végén a hős rajza baljós karikatúrává torzul. Az író kezét nem az irányzatosság kötötte meg, hanem a történelmi folyamatok megértésének hiánya. Gyűlöli a fasiszmust, de nem látja társadalmi gyökereit és semmit sem tud vele szembeállítani.

Anna Seghers német kommunista író „A

M: nem olyanfajta könyvet akarunk írni, melyből — mint egy lyukas mogyoróból — csak torzoké látszik a világunk. A mi olvasónk sem akarunk ilyen könyvet a kezükbe venni; az ilyen könyvet falhoz akarják csapni, s remélem, meg is teszik.

De mi a büszke magyar irodalomnak, a világ nagy irodalmi mellett tündöklő magyar lírának és prózának örökösai, mégis írunk ilyen lyukas-mogyoró-könyveket. Nem mind írunk ilyet, s nem csak ilyeneket írunk, de mégis megleltük. Mi volt ennek az oka?

Jómagam a szorgalmas írók közé tartozom, azok közé tehát, akik nem szeretnek írni, de fölvtón írnak, megállíthatatlanul. Ha végigtekintek azon a papír-tömegben, melyet én hirtettem be befűlkel, s vizsgálom az én belső cenzurám működését, azt látom, hogy volt egy idő — jóval a háború előtt — amikor vén cenzorom szigorú egyre enyhült. Tundóval, hogy én realista íróként kezdtem pályámat, bár erről kívülem bajosn tudhat valaki más; első két regényem és első megszámlálhatatlan elbeszélésem ugyanis vagy nem jelentek meg sehol, s ezért veszek el, vagy megjelentek újságban, folyóiratban, s ugyancsak elveszték. Ezt nem azért mondom, mintha elvesztésükkel a magyar irodalmat akarmiféle károsodás érte volna, hanem azért, mert így az én első, kritikai-realista írásaimnak nem maradt más nyoma, csak néhány, a Szép Szóban napvilágot látott, kétes-értékű elbeszélés.

A harmincas évek végefelé engem is elkapott a játékoság bűvölete. Annnyira elkapot, hogy nem is kerestem s nem is találtam megállást ezen a téren, s ha a háború közbe nem esz, talán nem is lett volna visszafordulásom. Cenzorom már csak hébe-hóba húzóatolt egy-egy piros vonást; a játékoságot ad abszurdum sikerült vinnem, olyannyira, hogy a frontról hazaküldött írásaimnak már nem volt címük, hanem „Első kereplő”, „Második kereplő” és így tovább rangsoroltam őket. Keltő megmaradt közülük, s merem állítani, hogy e kettőnek már nemcsak címe nem volt, hanem értelme sem, semmi a világban. Akit az írásnak ez az anarchizmus-érdekl, megaláthatja a cenzor-nélküli művészet elbájoló iróniával megírt „használati utasítását” Ilyés Gyula „Hunok Párizsban” című regényének végefelé.

A játékoság irodalma teljesen amorális irodalom. Az író feltelegés legfőbb addig terjed, hogy írója kerül a mássa-hangzó-örökdóss vagy a gondolatú „disszonanciák”; már az is káros dolog volt, ha valaki azt képzelte, hogy amikor a megszokott szörend ellen lázad, voltaképp nemzete rabátságának vagy osztálya keserű végzetének óhaját vezeti.

Azért eleventem fel ezt az emléket, mert a társadalmi elnyomás és rabáság legsötétebb korszakában az írásba, pontosabban az írás mámorába való menekülés a szabadság áhított fényét csillanította meg előttem. Valóban, még soha, sem ez előtt, sem ez után, nem volt részem az alkotás ily korlátlan és teljes szabadságában. Akkor szabadság volt ez, hogy önmaga ellen-ébe csapott át, s a művészet szent szabadságából a művészet teljes tagadásába — az értelmetlen-hebebeségbe — rántott le. Ezzel persze nem mondom semmi újat, mert mindenki tudja, hogy a művészet bizonyos önként vállalt köötiségek, esztétikai és erkölcsi sorompók nélkül élni nem tud; sub pondere crescit palma.

Miután tehát oly alaposan szakba varrtam saját magam, hogy önnön köldököm görbületéből a világ kozmikus magyarázatát véltem ki-olvasni, a nemzet összeomlásnak és újjászülésének kellett előjőnie, hogy feloldozást adjon a kiközösítés alól. Mint író, halát kell adnom végzetemnek, hogy sok honfitársammal hamarabb, a Don melletti harcok iszonyatával és a szovjet hadifogságban jutott osztályrészemmel mind a kettő: a megsemmisülés és az újjászülés.

Nem ide tartozik, hogy mennyi vívódás, titkokozás és latolgatás után, mily körülményes vargabattukkal indultam el — számomra jártafan ösvényeken — a szocialista realizmus szemé-
(Folytatás a 6. oldalon)

halóitak fiatalok maradtak” c. regényében a fasiszták eleven emberek; mindegyiküknek van valami jó tulajdonsága, mégis valamennyien szörnyű gaztetőket követnek el vagy fedeznek. Az irányzatosság tette lehetővé Anna Seghers számára, hogy mélyebbre lásson és művészeleg igazabb képet adjon.

Solohov irányzatos az „Új barázdát szánt az eke” c. regényben — tudja, hogy a parasztság súlyos zökkenése egy lépés előre. Ez az irányzatosság teszi számára lehetővé, hogy behatoljon a kuták lekébe, s az eseményeket ne laposan, plakátszerűen ábrázolja; hanem olyan képe: fessen, amely tele van lélektanilag igazsággal. Az én meggyőződésem az, hogy szenvedély nélkül nincs esoha nem volt igazi irodalom. Sokkal könnyebb megszabadulni az érdes nyelvtől, a gyöngö kompozíciótól és az egyéb irodalmi hibáktól, mint a szellem fagyosságától. Talán érdemes felidézni néhány szót, amelyek majdnem kimentek a forgalomból; hivatás, lelkesülés, szolgálat. Nem üres, neveléses szavak ezek; segítségükkel érthetjük meg igazán az író kötelességét. Az író az az ember, akinek egy rövid élet során sok életet kell átélnie, aki- nek izzó szívvel lángra kell lobbantania az emberek szívét, akinek fény kell derítenie az ember belső világára s ezzel segítségére kell lennie az olvasónak, hogy világosabban lásson, teljesebb és magasabbrendű életeit éljen.

ÍRÁS KÖZBEN

(Folytatás az 5. oldalról)

lete, a kommunista író felelősségtudata felé. Nem ide tartozik, ide nem is férne, érzékeltetéseknek kijáró, egyszerűségében is hatalmas élménynek, amikor valaki „más ember lesz”. De ide tartozik annak az írói magatartásnak elemzése, mellyel a felszabadulást — népem és magamát — fogadtam. Fegyelmet fogadtam és engedelmességet — de kének fogadtam, s mily gyönyörűség volt engedelmiságot Mennyi gondolat, a képzelet mily szabad szárnyalása fogant ebből az alázatból, hogy szolgálók, szabad akaratomból szolgálom a történelem legnagyobb ügyét. Egykor, miről az imént szóltam, szabad voltam; úgy voltam szabad, mint a víz színén táncoló dugó. Most író lettem — részese annak a munkának, mely új medret szab a folyóknak. Író lettem — engedelmet kérek az összehasonlítástól, mely nem az értéket, hanem a magatartást veti csak össze — amilyen költő volt Petőfi, s ő is csak négyvennyolc márciusában. Ennkor állandó márciusban életem, hónapokig, évekig.

De ez az állapot — s erről kell kissé részletesebben szólnom — nem volt örökkévaló.

3.

Idők jártával egyre több s több kérdőjelel látálam magam szemközt.

Nem kell ezeket felsorolnom, nem is bírnám, mert annyi sokan voltak. Nem kell őket magyaráznom, mert mindenki ismeri őket. Így jutnak eszembe: Ezt írod? Mit gondolsz, mit fog szólni hozzá az ellenség? Ezt írod? Hát nem tudod, mi a forradalmi romantika? Ezt írod? Szóaljál-e az öléves tervet? Ezt írod? Vagy vagy, s nem látod a születő újat? Ezt írod? Birálni akarod a pártot? Kiverni a munkásoktól kezéből a fegyvert? Csüggeszteni a csüggedteket, s letérni azokat, akik hősiessé válnak az áldozatok? Nem tudod, hogy nehézipart kell teremteniük, házának megvédenünk, s ezért áldozniuk kell, mint ahogy áldozott egykor a Szovjetunió?

Ezeket a kérdőjeleket eleinte mások rajzolták kézírataim margójára. Enn azonban, minthogy igazat adtam minden kérdésnek és minden kérdésnek, minthogy hittem és vallottam, hogy csak ezen az úton, ezen a módon, ezen az áron lehet a szocializmust Magyarországon megteremteni — utóbb már meg sem vártam az idegenek tollát. Felbreszteltem vén cenzoromat, felbízattam, éretlonttem belé; már magam írtam oda a kérdőjeleket — minden oldalam szélére, minden mondatom végére, s hadd pergesse vissza az alkotómunka sorrendjét: az írói rostálás munkájába is belevittem a cenzor kezét, egész odáig, hogy emlékeimet, élményeimet, egész írói tartalékomat megrostálaltam és megtizedeltem vele.

Humorom elpártolt fölem, savanyódi kezdtem, mint a káposzta. Diszító kedvem lekonyult, stílusom szürkült, kezdtem, regényem írása közben (Házastársak) már azt a trapista fogadalmat is kötelezőnek éreztem, hogy a „közérthetőség” kedvéért kerüljem a diszító elemeket; minden hasonlatot fölfülcsepelem, s kidobtam az ablakon. „Te öncélú gazember, nálam többé nem kopogtass!” — kiáltottam utána. Ez persze csak a regény stílusára értendő, szigorúan csak arra; s még abban is fellelhető néhány leíró részlet, mely, miután kitessékelt az ajtón, visszajött az ablakon. Magára a regényre, annak nem egy alakjára s néhány részletére ma is szívesen emlékszem, de a stílusán nem szűnök meg bosszongatni. Talán, ha valamé meg nem zavaria fejlődésemet, hamarosan sikerült volna oly szabotázst és unalmassá válnom, mint a lábbeszélő előfizetőinek névsora. Ekkor azonban történt valami, amitől újra rányílt a szemem a világra.

Ez év márciusában történt, egy barátom házában, egy dunamenti faluban. Délben érkeztem, délután beállított még egy vendég, egy ötven év körüli, aszony, a budapesti tanács egészségügyi osztályának tisztviselője, aki nem is tudom, hogy miért föltöltött néhány napot a faluban. Barátom kiment kávéért főzni, ketten maradtunk, s elkezdünk Sztyálinvárosról beszélgetni, ahol mindketten gyakran megfordultunk. Kerestünk közös ismerőst, de nem találunk, mert ez elvtársnő főké a kórházban, az orvosok és a betegek körül forgolódtól, akikkel viszont nekem nem volt semmi dolgom. Később a gyári, üzemi étközök kerültek szóba; s különösen egy, ahová én sokszor benéztem, főké ebédtáborban, ismerősököt keresve vagy elbeszélgetve valakivel... Azt mondja az az aszony: — Van már egypár nagyon szép étközőhely Sztyálinvárosban. De ez, ez valami rettenetes... Miért nem csinálnak már valamit?

— Mit kéne csinálnunk? — kérdeztem.
— Hát nem látta?
— Mit kellett volna lássak?
Rámbámult. Aztán elmondta, s ahogy mondta, már láttam is, emlékezetemnek valamilyen rejtékiókjából kezdtek elpótvogni a képek — a moszkos, gödörös betonpadlót, a kilocsantott leves zsírfoltjaival. A piszkos, penészes falakat. A hámló vakolatot. Az abrosz nélküli, szennyes asztalokat; s a sokszáz embert, aki le sem ül a piszkos asztalok mellé...

— Nem emlékszik erre?
— Nem nagyon — vallottam be.
— Hát ezt nem értem. En például sosem felejttem el, hogy láttam ott enni egy embert... S leírta azt az embert nekem. Állt, mosatlan kézzel — mert vizesap nincs a közelben — állt a terem közepén, túrta a löködséit, a taszigaszt. Balkezzel fogta a levelessé teli bádogedényt, balkeze könyökével a derekához szorította tartotta a kenyeret; álltában evett, hol egy kanál levest edzve a csajkából, hogy egy falat kenyeret törve hozzá a hóna alól... Állt és nézett üres szemmel maga elé.

— Hát errevaló Sztyálinváros? Hogy így éljenek, és így étközzenek odáent az emberek?

Nem is válaszoltam neki. Éreztem, hogy valami baj van, valami rettenetes nagy baj. En ugyanis nagyon sokszor megfordultam ebben az étközében. Ezt az embert, a semmibenző szemével, piszkos kezével én is láttam, sok-sok

változtatban; de nem vettem észre. A szemem is fölmondta már a szöveget, nemcsak a tollam. A szemem is tudta már: várost építeni — áldozatvállalás. Ne kényeskedjünk. Ne finnyáskodjunk. Hogy itt paraszti tízezrek fordulnak meg, akik számára ez a munka iskola, nagy nevelőiskola, mely a munkásoktól emeli őket fel — erről mit sem tudtam, vagy nem akartam tudni. Hősiesség — ezt tudta a szemem. A hősiességet akarta látni; mást nem is volt hálalando látni, csak azt. Úgy meg voltam ijedve, hogy nem szóltam egész délután egy szót sem.

4.

Ez az élmény döntő hatással volt rám. A vakásg nem gyógyítható, de ez szerencsére, olyanfajta vakásg volt, melynél a helyes diagnózis egyértelmű a gyógyulással. Akkortájt kezdtem neki a regényemnek — messze a kormányprogram előtt — s elhatároztam, hogy nem tördöm semmivel, megtagadom az összes kérdőjeleket, homokba fúrom a fejem, hogy ne lássam őket — s úgy kezdek írni. Hadd tegyem hozzá, hogy valóban úgy kezdtem írni: a kormányprogram nekem ketős örömet hozott; egyet, melyet mindenkinek, s egyet, melyet csak nekem: jóváhagyta újra megtalált hivatástudatomat.

Nem úgy értelmezem a kormányprogramot, hogy vele az imént felsorolt kérdések megszűntek volna kérdésként lenni. Ezek a kérdések nem „mentek ki a divatból” — elevenen élnek ma is. Úgy értelmezem a kormányprogramot, hogy ezeket a kérdéseket nem tartja többé a szemünk elé senki, tilalmi táblákként, melyek elállták az írói képzelet röpét, elfojtották a bírálatot, meghamstították az élet valóságát. Úgy értelmezem, hogy ezeknek a kérdéseknek el kell tűnnök, mint kívülről ható befolyásnak, de újja kell születniök, mint belülről támadó, ihlető, serkentő, a művészelet gazdagító erőnek. Úgy értelmezem, hogy ezentől az író, aki sorsát és művét egnek érzi a szocializmus ügyével, az élet egészét ábrázolhatja, az egész igazságot fölfedheti, anélkül, hogy szempontokra kacsintana minden leíró bekezdés után. Úgy értelmezem, hogy az író meggyőződése az író irányítje lesz. „Fejem fölött a csillagos ég és szívemben az erkölcsi törvények!” — de erre a csillagos égre a kommunizmus győzelme van fölvirva.

Nehéz munka vár ránk? Gyönyörű munka vár ránk. A szocialista realizmusban rejlik, s eddig csak töredékesen kibontott lehetőségeket a kormányprogram terebélyesedni, lombosodni segít. Az őszinte szó: mint a májusi eső, gazdag virágzást és bőséges termést ígér. A mi dolgunk gazdálkodni az áldással.

Mit jelent ez a szó: az író hivatása — a kormányprogram után?

Azt, hogy az író szépítés nélkül írhat.

Azt, hogy ő, s nem más, vállalja a felelősséget azért, amit leír.

Azt, hogy teret kap a kísérletezésre, mert kísérletek híján mesterségét nem tudja tökéletesíteni.

S azt, hogy megszűnik illusztrátor lenni.

E kívánalmak egytől-egyig oly világosak és természetesekek, hogy fölösleges magyarázgatnom értelmüket. Hadd fűzzek csak az utolsóhoz néhány gondolatot.

Mi nagyon sokat emlegettük haladó hagyományainkat, de nem tudom, tőprengünk-e eleget azon, hogy előideink élete művészen vajon mi is a hagyomány? Azzal hivalkodunk, hogy Petőfi, Ady és József Attila, s hogy Jókai, Mikszáth és Móricz Zsigmond a mi előfutáraink, ők azok, akiknek nyomába lépünk. Persze, a porzsem is hiheti azt, hogy az előite-járt óriás lábnyomában jár. Olvastuk, bíráltuk, elemeltük őket, néhány mesterségbeli fogást el is lestünk fölük, — de azt, ami a lényeges és halhatatlan volt bennük — az írói magatartást — a legtöbben bizony talán észre sem vettük. Pedig a mi előideink és mestereink magatartásában van egy sajátos magyar — s különösképpen az orosz klasszikusokhoz nagyon hasonló! vonás — nevezetesen: a művészt elhivatottságának tudata, az író nemzeti-mentő küldetésének tudata, Ady ezavával, a költő vátezi szerepe.

Az az óntudat, hogy az író nemzete sorsáért felel nemzetének, nemcsak legnagyobbaink magatartását jellemezte, — hanem — leszámítva a Horthy-korszak dekadenciáját — a közepes, sőt kisebb tehetségeket is. Ez az óntudat nemcsak a nagy művekben valósult meg, hanem a napisajtónak és folyóiratoknak szánt cikkeikben, egymással folytatott beszélgetéseikben és levelezésükben. Miről szól az Arany-Petőfi levelezés? Írtak egymásnak pénzügyekről, írtak a művészet formakérdéseiről, de legtöbbet mégis azzal bíbelődtek, hogy mi lesz a hazából. Nem tudom, hogy most miködd íróársaim közt hány akad olyan, aki oda mer majd állni magánleveleivel is az utókor elé.

Mi, akik tudatosan vallottuk, hogy mestereink példáját követjük, megszűntünk a nemzet lelkiismerete lenni. Nem kutatom e helyer, ki ennek a hibása s mennyire az, hányadrésze terheji a hibának az irodalompolitika, a bürokrácia, s mennyi az írókat. De hogy a mi hibánk nem a legkisebb súlyal esett a serpenyőbe, annak bizonyítására csak azt az egy jelenséget említem, hogy a kormányprogram elhangzása után mindössze egyetlen költő egyhány verse került elő az íróasztalifülsőkből, jeleül annak, hogy előbb nem talált kiadót. Ezenkívül semmi, se versciklusok, se regények, de még egy árva elbeszélés sem, melyet az elmúlt évek alatt népnök szaporodó gondjairól írt volna valaki. A hősiességek — kicsoda parányi hősiesség is ez! — ekkora hiánya nem jellemezhet azt, aki viselni meri a „lélek mérnökének” büszke címét. Bizony, mi csak a lélek technikusai voltunk, — érői a részleteknek, s vakok és süketek az egészszel szemben.

Könyva Lajos „Költői önvizsgálat” címen közléte gondolatait, — lényegében h'biái kis mentéséget. Úgy véli, hogy az aránnyal volt baj; a valóságok csak az egyik oldalát mutatta meg, s ha megmutatta volna a másikat? A gondolat, bajokat, panaszokat? Igaza van; megváltozott volna — amint ő mondja — „az összkép”. De ha ő nem is, mások írtak a hibákról, a nyavalyákról. Másoknál nincs hiba az összképben — az író hozzáállásával azonban igen. Azon a tényen, hogy az író egy időre elvesztette küldetését, milesem változtatott egy versciklus, mely patika-mérlegnek mértéke volna össze a „hibák megmutatása” címszó alatt összefoglalt „nehézségeket” a megfelelő százelekaránnyban előírt „születő újjal” vagy „előremutatóval”. Jobb összkép még nem jó irodalom.

Könyva önvizsgálatából az derül ki, hogy az ő hibája — pártúságból eredt. Ő a párt programját vallotta magának; amikor a párt előreszaladt — ő is vele tartott, hozzátapadt a párt elköveté hibához, ennélfogva elszakadt a néptől. Megvesztegető a logika ennek a gondolatmenetnek, de mégsem jut el a hibák gyökereig. Lehetséges, hogy a történelem egyes rövid korszakaiban, amikor a párt mozgása gyorsabb, mint a nemzet fejlődéséé, s a költő közt tempóvesztésig áll be, a költő és az író drámai, sőt tragikus helyzetbe kerül. Olyan helyzetbe azonban — úgy érzem — nem kerülhet, hogy pártúságból a néptől elszakithatna.

Ezzel és is jutottam gondolatmenetem végére, ahhoz a végső következtetéshez, melyben, voltaképpen csak a magam számára, összefoglaltam az én új írói programomat. Úgy érzem, hogy írói szerepem a kormányprogramtól fogva ketős szerep — sokkal nehezebb, sokkal több felelősséget és tudást, s az élet alapos ismeretét igénylő szerepek ezek. Mivé legyen az író a jövőben? Legyen boldog kommunista, mint volt. Legyen pártosabb, mint eddig volt, legyen igazán pártos, oly módon, ahogy mi eddig nem voltunk pártosak.

Legyen — s ez az én végső következtetésem — a párt küldöttje a népben, s a nép szószólója a párt előtt.

Nem mondom ezzel semmi újat. Erre a szerepre minden népevelő, — nem, minden párttag! — azúgy is kötelezi magát. Kibújhat-e alóla az író, akinek szava messze halható, s akinek műve állép az időn?

Eddig jutottam el ezekben a tőprengésekben oly gazdag hónapok alatt. Ha ezt a munkát nemcsak elvégezném, hanem föl tevéni is megadatik nekem, — elszakadhatok-e valaha akár pártomtól, akár népemtől? Úgy érzem, soha, semelyikről sem. Még akkor sem, ha a jövőben — amit nem kívánok — megismerődnék az elmúlt évek leírásait, s mi írók ott állnánk a nyakörök szakadék fölött, fölfölle ismétlem, sem az egyik, sem a másik oldalán, fölfölle, mint a híd, a palló, mint az írói szó elérhetetlen vezetéke népnök és pártunk között. Meglehet, hogy nem érik majd meg „felzéseim”, s akkor kevesebb elismerésben leszek részem; az is meglehet, hogy áldozatos cölöföt kell majd harcolnom, s ezt megszenvedni; népszerűségem az olvasók előtt, — csak az nem lehet, hogy az idő ne hozná meg felmerésemet.

Úgy érzem, hogy én, s mi mindnyájan, kicsik és nagyok, elharcosok és tartaléka hűzödök, fiatalok és öregek — ebben a szerepben, vagy hadd mondjam ki: ebben a végre íróhoz méltó küldetésben, nemcsak visszatalálunk haladó hagyományaink sokat emlegetett nyomdokába, hanem egyszer, mikor ez a hatalmas fejlődést ígérő új korszak meghozza terméseit, túl is szárnyalhatjuk mestereinket. Ehhez a nagy és nehéz munkához fogjunk össze most, nyujtsunk egymásnak kezét.

5.

Munka közben jegyzem ezeket föl; hadd jegyezsem föl azt a keveset is, ami változásoképpen már megmutatkozott. Sokat írtam. S ami már rég nem esett meg velem: voltak oldalak, melyeket gyönyörűséggel írtam, jökevdve — tehát könnyen — s élvezve újra megtalált önmagam. Hősemmel példásan jó viszonyt tartottam; intimtársok tömegét szedtem össze körül — ami mindig közel hozza egymáshoz az embereket, — s ők is biztak abban, hogy e sok adalból majdcsak megtalálom a lényeges elemeket, azokat a vonásokat, melyeket ők is megörökítésre érdemesnek vélték. Még meghitt barátaim társaságában is megbecsüléssel szóltam hőseimről, s azt hiszem, ők sem ócsároltak engem, egymásközt sem. Semmi sem olyan megnagyvult, mint amikor az embert a hája mögött dicsérik.

De hadd mondjam meg azt, hogy ez az idill sem volt örökké tartó. Egy idő múlva, aztán, hogy regényem harmadaját jutottam, s leírtam azt a jöleső mondatot, hogy „vége az első résznek” — egyszerre csöstől szakadtak rám a bajok. Úgy kezdődött, hogy valamelyik hősnök sehogysem akart megmaradni a regényben; minduntalan kisétált belőle, mint részeg ember a kávéházból. Aztán, átolvasva az első részt, mellyel félig-meddig elégedett voltam már, egyszer csak észrevettem, hogy baj van a stílussal. Cenzorom, a vén szempont-vadász, ügyválszik, nem olvasta a Nagy Imre elvtárs beszédét; vagy ha olvasta, akkor — mint annyian mások ebben az országban — tekte, mintha nem tudná, miről van szó. Markóta piros ceruzáját, s ahogy eddig szokása volt, ezután is írtozott sötét, borsító, paprikától — mindentől, ami csípős ugyan, de izél-zamatát adja az írásnak, az emberábrázolásnak, a leírásoknak. Képeletemnek ügyválszik, nem vált javára, hogy néhány évig kényeszerubbonyban jártam.

Stílusom majdnem olyan fakó, mint eddig, szürkét szürkébb árnyalatok csak, mint a rézkarcmezők. S ez, bár „csak stilárius” kérdésnek látszik, csöppe! sem megvetendő kérdés, ami ná-

lam is jobban tudnak a tőünk elpártolt olvasók. Humorom? Siralom. Nyögve viselem el a viszontlátást egyik leány-alkommal, akinél derűsebbet, frissebbet képzni sem tudtam néhány hónappal ezelőtt. Felbukkan egy öreg munkás is; akkoriban újfonglam jöttek, most sőhajtva tekintek utána; mi lesz magából, Miska bácsi? Egyre bizonytalanabbá válok. Regényem hullámlámani kezd, mint földregéskor a folyók; valamilyen belső erő mozgatja, s egyszeribe kételkedni kezdek mindenben, ami ezidáig, terv formájában jónak s szépek látszott. Nyöszörögnek, susorognak a papirkosárban a gombócá gyurt, teieirt o'da'ak.

6.

A kormányprogram, ha mindaz, amit ezzel kapcsolatban fentebb összehordtam, helytáll: az írói felelősség új értelmezését hozta magával. Újat mondok? Teljeset kell mondanom. Vagyis azt, hogy az író nemcsak azért felelős, hogy igazat, hiveset, jót s szépet ír, hanem azért is, hogy a világ jelenségeinek az a megjelése, melyre könyvének írása közben eljutott, a választott földrajzi szintéren s az adott évszámon az egyedül! helytálló magyarázat.

Tudom, hogy ezzel nagyot mondok — én tudom mekkorát, mert regényírás közben mondom ki. Rettenő súlyt emelünk vállunkra; életismeretünk nem lehet kevesebb, tudásunk, ideológiai felkészültségünk nem lehet felületesebb, mint egy országot kormányzó államférfié. Azok az írók, akik a jelenről próbálnak írni, tudják, épp úgy mint jómagam, hogy ez mit jelent. Jé'enti például, az én regényem esetében azt, hogy a mából visszatekintve, a múltat mai szemmel, a kormányprogram szemzőgéből nézve, az elmúlt problémák magyarázata már nem azonos azzal, mint amit megírni elkezdtem volt.

Nem hősem változtak. Az én Bónis Antalomnak hajszála sem görbült, de megváltoztak nézetei, nézeteinek értéke, súlya, a jövő felé csengő hatása. Ha például, idézzve az egy év előtt leírtat, hősom azt panaszo'la, hogy „itt szuszogni sem hagyják az embereket, itt minden úgy túl van hájtva, hogy előbb-utóbb beleülünk”, vagy méltatlankodik azon, hogy „ha itt rendben mennek a dolgok, a kutyá sem ugat utánunk, de ha a legkisebb hiba van, egész autokaraván jön Pestről és telepszik a nyakamra” — akkor ez egészen mást jelent ma, mint egy évvel ezelőtt.

Akkor: bátor kritika volt, — ma a napilapok megszokott, bíráló hangja. Akkori szemmel: reakciós morogolás, — ma szemmel: „jelzés”. Es, ismét kicsiről következtetve a nagyra, világos, hogy más: jelentenek ma az akkori érzelmek, emberi kapcsolatok, hőseinknek egymásról és a világról alkotott véleménye, s másképp mérlegelődnek a konfliktusok, mint akkor... Hadd ugorjak néhány csomót gondjaim óvasóján, s ne mondjak el mást, csak a végeredményt. Azt, hogy több, mint száz oldalit kellett újrainom.

Meglehet, hogy ezekkel a „műhelytitkokkal”, kissé előzöttem a valóság igazi képét. Mintha az a látszat állna élénk, hogy az írói munka nehéz volt ezidáig is, de most aztán még sokkal nehezebb. Am ez a látszat valóban csak látszat; abból támadt, hogy a munka problémáit elemezve, okvetlen a munka nehézségei kaptak megvilágítást. Hitet merek tenni amellett, hogy munkánk nehézségei muló természetűek; az irodalom új felvirágzása áll a küszöbön.

Va'ami nagy és szép dolog kezdődik most Magyarországon. Nemcsak az íróasztalok mellett, hanem minden más helyen, ahol termelő, alkotó emberek állnak: a rajztermekben, a munkapadoknál, a földeken. S mindenütt ugyanaz a változás leit — s lesz — egyre észrevehetőbb: a mi „szempontjaink”, a kívülről beható erők helyett végre a szocializmust építő ember szabad erkölcsi magatartása lesz mostantól fogva az élet hajtóereje. Az, hogy szebben, jobban, s boldogabban élünk, nemcsak az üzemi dolgozó, versenyké szerkenti majd, hanem műzsanáknak, illetlenké válik, s megtölti a leírt betük sorát az igazság erejével, a szenvedély és a szeretet szívvelterítő örömeivel.

Orkány István fenti írását felolvasta az Irószöveg-prózaí szaksztyálynak ülésén. Orkány egyes megállapításait fölírta vita indótt, amelynek első kérdése az Irodalmi Ujság-ban meg visszatértünk.

Unalmas András író a könyvesboltban

— EZ MIND AZ EN KÖNYVEM?
— SAJNOS, AZ EGESZ A NYAKUNKON MARADT...
(Kaján rajza)

